

Το πρόγραμμα ‘Χωριό’: μάθηση στις κοινότητες πρώιμης παιδικής ηλικίας

Giorgio Tamburlini¹, Anduena Alushaj², Francesca Vezzini³

1. Πρόεδρος & Διευθύνων Σύμβουλος, 2. Διευθύντρια Προγράμματος Ανάπτυξης Εκπαίδευσης στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία Centro per la Salute del Bambino, Trieste, Italy,
3. Διευθύντρια Προγράμματος Fondazione General: The Human Safety Net Onlus, Μιλάνο, Ιταλία

Το πρόγραμμα ‘Χωριό’ παρέχει πρόσβαση σε ποιοτικές υπηρεσίες για την πρώιμη παιδική ηλικία σε μη προνομιούχες περιοχές. Οι γονείς και κηδεμόνες εμπλέκονται άμεσα με τα παιδιά στις δραστηριότητες με επίκεντρο την ανάπτυξη.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, στην καθημερινότητα στο σπίτι, οι οικογένειες περιλαμβάνουν περισσότερο διάβασμα, παιχνίδι και μουσική.

‘Εκπαιδευτική ένδεια’ είναι η έλλειψη ευκαιριών για μάθηση, πειραματισμό, ανάπτυξη και ελεύθερη καλλιέργεια των ικανοτήτων, των ταλέντων και των φιλοδοξιών (Save the Children Italia, 2014), και αποτελεί αυξανόμενη ανησυχία σε όλες τις χώρες (UNESCO, 2010). Η εκπαιδευτική ένδεια συμπίπτει ουσιαστικά αλλά όχι ολοκληρωτικά με την οικονομική ένδεια. Θεωρείται ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες της πρώιμης έναρξης της κοινωνικής ανισότητας και σημαντικός συντελεστής της κοινωνικής σύγκρουσης και της απώλειας του ανθρώπινου κεφαλαίου (Marmot, 2005). Όσον αφορά τα νεαρά παιδιά, η εκπαιδευτική ένδεια μειώνει την ικανότητα να μεγαλώνουν και να αναπτύσσονται μέσα σε ένα περιβάλλον σωστής ανατροφής – συνεπάγεται έλλειψη πρόσβασης στην φροντίδα της πρώιμης παιδικής ηλικίας, στις ευκαιρίες μάθησης, στις ασφαλείς και με ανταπόκριση σχέσεις, και στις υπηρεσίες και τις κοινότητες (World Health Organization et al., 2018).

Un Villaggio per crescere’ (Ένα Χωριό για να μεγαλώσουμε μαζί) είναι ένα πανεθνικό κοινοτικό πρόγραμμα σχεδιασμένο να αντιμετωπίσει αυτή την πρόκληση βελτιώνοντας την προσβασιμότητα και την ποιότητα των υπηρεσιών αγωγής, φροντίδας και εκπαίδευσης στην πρώιμη παιδική ηλικία από τις οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά μη προνομιούχες κοινότητες. Το πρόγραμμα βασίζεται πάνω στην οικολογική θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού (Bronfenbrenner, 1979) με την παροχή υπηρεσιών, με επίκεντρο τόσο το οικογενειακό περιβάλλον μάθησης των παιδιών όσο και το ‘χωριό’ που περιβάλλει τις οικογένειες.

Ομάδα στήριξης και τοπικοί συντονιστές του προγράμματος Χωριό: Elisa Maria Colombo, Milano; Roberto Cavaliere, Salerno; Fiorenzo Fantuz, Trieste; Cheyenne Benvegnù, Trieste; Nicola Caracciolo, S. Cipriano d’ Aversa; Francesca Cesarini, Foligno; Claudia Cioffi, Avellino; Loredana di Cristina, Syracuse; Daniela Pes, Naples; Irene m Restuccia, Turin; Francesca Rina, Cosenza; Patrizia Sepich, Policoro; Maria Carla Sivori, Genoa.

Αυτή η προσέγγιση ενστερνίζεται το όραμα για μία κοινότητα μάθησης στην πρώιμη παιδική ηλικία, στην οποία πολλαπλοί παράγοντες και συστήματα ενώνονται με στόχο την παροχή ευκαιριών στις οικογένειες αναφορικά με την σωστή ανατροφή των νεαρών παιδιών τους (Rodrigues et al., 2019).

Οι δραστηριότητες που προσφέρονται στα κέντρα του προγράμματος 'Χωριό' θεωρούνται ότι πρέπει να είναι εύκολες στην υλοποίησή τους στο οπτικό περιβάλλον. Επελέγησαν με βάση ακλόνητα στοιχεία για την σωστή ανταπόκριση των γονέων και κηδεμόνων αναφορικά με την σωστή ανατροφή και την μάθηση στην πρώιμη παιδική ηλικία. Υιοθετώντας μία καθολική,

από τη βάση στην κορυφή (bottom to up) προσέγγιση, ο χώρος στο Χωριό είναι ανοικτός σε όλες τις οικογένειες που ζουν στις κοινότητες που συμμετέχουν στο πρόγραμμα. Η δέσμευση των τοπικών παραγόντων να διαδώσουν τις πληροφορίες και να συμβάλλουν στις δραστηριότητες διευκολύνει, επίσης, τη δημιουργία νέων δικτύων μεταξύ των οικογενειών και των υπηρεσιών, ενισχύοντας τις κοινές αξίες των κοινοτήτων, την κοινωνική ένταξη και την βιωσιμότητα.

Βάση στοιχείων – επιλογή από την βιβλιογραφία*

ΓΕΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ: παρεμβάσεις στην φροντίδα και την μάθηση της πρώιμης παιδικής ηλικίας

Βελτίωση της Ανάπτυξης στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία: κατευθυντήριες γραμμές του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ, 2020)

ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΑΡΟΧΗΣ: Ομάδες γονέων και κηδεμόνων με παιδιά κάτω από επαγγελματική καθοδήγηση

Group-based parent-training programmes for improving emotional and behavioural adjustment in children from birth to three years old. [Προγράμματα με βάση την εκπαίδευση των γονέων για την βελτίωση της συναισθηματικής και συμπεριφορικής προσαρμογής των παιδιών από την γέννηση μέχρι την ηλικία των τριών ετών] Cochrane Database of Systematic Reviews (Barlow et al., 2010)

The effectiveness of parenting programs [Η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων γονεϊκής φροντίδας]: a review of Campbell reviews, Research on Social Work Practice (Barlow and Coren, 2017)

Effects of early parenting interventions on parents and infants [Επιδράσεις πρώιμων παρεμβάσεων γονεϊκής φροντίδας στους γονείς και στα βρέφη]: a meta-analytic review, Journal of Child and Family Studies (Miheli et al., 2017)

Parental Beliefs, Investments, and Child Development: Evidence from a large-scale experiment, [Γονεϊκές Πεποιθήσεις, Επενδύσεις, και Ανάπτυξη του Παιδιού: Στοιχεία από ένα πείραμα μεγάλης κλίμακας], IZA Discussion paper No. 12506 (Carneiro et al., 2019)

ΓΕΝΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ: Δραστηριότητες με επίκεντρο την ανάπτυξη

Inequality in early childhood: risk and protective factors for early child development [Ανισότητα στην πρώιμη παιδική ηλικία: κίνδυνοι και προστατευτικοί παράγοντες στην ανάπτυξη της πρώιμης παιδικής ηλικίας]: 1-2, The Lancet (Walker et al., 2011)

Advancing Early Childhood Development: from Science to Scale 1-3 [Πρόωθηση της Ανάπτυξης της Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας: από την Επιστήμη μέχρι την Κλίμακα 1-3], The Lancet (Black et al., 2017)

Nurturing Care for Early Childhood Development: A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. [Φροντίδα Ανατροφής στην Ανάπτυξη της Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας: Πλαίσιο βοήθειας προς τα παιδιά για να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν ώστε να καταστούν υγιές και ανθρώπινο δυναμικό]. (World Health Organization et al., 2018)

ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Από κοινού ανάγνωση

The impact of dialogic book-sharing training on infant language and attention: a randomized controlled trial in a deprived South African community, [Ο αντίκτυπος της εκπαίδευσης στην διαλογική από κοινού ανάγνωση στην βρεφική γλώσσα και προσοχή: μία τυχαιοποιημένη ελεγχόμενη δοκιμή σε μία υποβαθμισμένη Νοτιοαφρικάνικη κοινότητα], με Journal of Child Psychology and Psychiatry (Vally et al., 2015)

Randomized controlled trial of a book-sharing intervention in a deprived South African community: effects on carer-infant interactions, and their relation to infant cognitive and socioemotional outcome, [Τυχαιοποιημένη ελεγχόμενη δοκιμή της παρέμβασης με από κοινού ανάγνωση σε μία υποβαθμισμένη Νοτιοαφρικάνικη κοινότητα: επιπτώσεις στην αλληλεπίδραση μεταξύ γονέα / φροντιστή και βρεφών, και η σχέση τους με το βρεφικό γνωσιακό και κοινωνικό-συναισθηματικό αποτέλεσμα], Journal of Child Psychology and Psychiatry (Murray et al., 2016)

Shared picture book reading interventions for child language development: systematic review and meta-analysis, [Παρεμβάσεις με από κοινού ανάγνωση εικονογραφημένου βιβλίου για την γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού: συστηματική ανασκόπηση και μετα-ανάλυση], Child Development (Dowdall et al., 2019)

Parent-child Reading to Improve Language Development and School Readiness: A systematic review and meta-analysis, [Ανάγνωση Γονέα-Παιδιού για Βελτίωση Γλωσσικής Ανάπτυξης και Σχολικής Ετοιμότητας: Συστηματική ανασκόπηση και μετα-ανάλυση], Final Report (Law et al., 2019)

Μουσική εμπειρία

Music therapy with children and adolescents in mainstream school: a systematic review, [Μουσικοθεραπεία με παιδιά και εφήβους σε ένα κανονικό σχολείο: συστηματική ανασκόπηση], British Journal of Music Therapy (Carr and Wigam, 2009)

Music training increases phonological awareness and reading skills in developmental dyslexia: a randomized control trial [Η μουσική εκπαίδευση αυξάνει την φωνολογική επίγνωση και τις δεξιότητες ανάγνωσης στην αναπτυξιακή δυσλεξία: τυχαιοποιημένη δοκιμή ελέγχου] PLoS One (Flaugnacco et al., 2015)

Διαδραστικό παιχνίδι

The benefits of play for children's health: a systematic review. [Τα οφέλη του παιχνιδιού στην υγεία του παιδιού: συστηματική ανασκόπηση]. Arquivos de Ciências da SAÚDE (Gomes et al., 2018)

Το πρότυπο Χωριό

Το πρόγραμμα άρχισε το 2018 σε δέκα Ιταλικές πόλεις σε κοινότητες με χαμηλό εισόδημα, στις οποίες ο πληθυσμός κυμαινόταν από 10.000 μέχρι 40.000. Σκοπός του προγράμματος είναι να έχει καλύψει 4000 οικογένειες στη διάρκεια τριών χρόνων. Μία κεντρική γραμματεία παρέχει χρηματοδότηση, κατευθυντήριες γραμμές, κατάρτιση, και εργαλεία παρακολούθησης, και στηρίζει τις τοπικές ομάδες του Χωριού, συμπεριλαμβανομένων των υλικών επικοινωνίας. Σε τοπικό επίπεδο, προσφέρεται υποδομή από δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς με την παροχή υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης και κοινότητας. Το κάθε 'Χωριό' λειτουργεί 10-12 ώρες κατά μέσο όρο την εβδομάδα. Οι δραστηριότητες διευκολύνονται από τρεις ή τέσσερις επαγγελματίες εκπαιδευτές οι οποίοι έχουν κατάρτιση πάνω στο σκεπτικό και το περιεχόμενο του προγράμματος, συμπεριλαμβανομένης της αποτελεσματικής επικοινωνίας με τους γονείς και κηδεμόνες. Οι εκπαιδευτές από όλα τα κέντρα συναντώνται δύο φορές το χρόνο για περαιτέρω κατάρτιση και ανταλλαγή εμπειριών.

Για τους γονείς και κηδεμόνες, η παρακολούθηση είναι ελεύθερη με καμία υποχρέωση εκτός από το φέρουν τα παιδιά τους (νεογέννητα μέχρι 6 χρονών) και να συμμετέχουν στις δραστηριότητες (βλέπε Εικόνα 1), οι οποίες σχεδιάζονται σε συμφωνία με τις οικογένειες, και προσαρμοσμένες στις διαφορετικές ηλικιακές ομάδες και αναπτυξιακές ανάγκες.

Το πρόγραμμα βοηθάει και στηρίζει τις οικογένειες – και επιδιώκει να διατηρηθεί το ενδιαφέρον τους και η συμμετοχή τους – μέσα από στρατηγικές που περιλαμβάνουν

ευέλικτο επισκεπτήριο στο σπίτι τους, χρήση κοινωνικών δικτύων, και με την εμπλοκή του ευρύτερου δικτύου της κοινότητας. Ανάμεσα στις περιλαμβανόμενες υπηρεσίες είναι τα κέντρα για την υγεία της οικογένειας, κλινικές εμβολιασμού, κλινικές απο - κατάστασης παιδιών, προσχολικές υπηρεσίες, κοινοτικές κοινωνικές υπηρεσίες, ενοριακοί και τοπικοί σύλλογοι, και εμπορικές μονάδες όπως καταστήματα και bars.

Από κοινού ανάγνωση		Κηπουρική και περιβαλλοντική συνείδηση	
Παιχνίδι – απτικές και κινητικές εμπειρίες		Ανακάλυψη και εξερεύνηση της κοινότητας	
Εμπειρίες ήχων και μουσικής		Δημιουργικότητα και καλλιτεχνική έκφραση	

ΕΙΚΟΝΑ 1: Περιεχόμενο δραστηριοτήτων του προγράμματος Χωριό

Για ενίσχυση της συνοχής των μηνυμάτων και για διευκόλυνση των οδών φροντίδας, το πρόγραμμα συνεργάζεται με παρόχους τοπικών υπηρεσιών σε όλους του τομείς μέσω κοινού προγραμματισμού, συνεχούς ανταλλαγής και σε θέματα οργάνωσης και σε ατομικές περιπτώσεις, και με κατάρτιση πολλαπλών επαγγελματικών κλάδων. Η δέσμευση αυτή των στελεχών – συμπεριλαμβανομένων των κερδοσκοπικών και μη- κερδοσκοπικών φορέων – στοχεύει, επίσης, στο να αυξήσει την τοπική αυτοδιάθεση και να βάλει τα θεμέλια για βιωσιμότητα. Για παράδειγμα, ένας τοπικός ζαχαροπλάστης προσέφερε γλυκά, και ένα άλλο κατάστημα φρούτα σε ένα καλοκαιρινό πάρτι που οργανώθηκε από το Χωριό για όλη την κοινότητα, όπως, επίσης, εθελοντές είναι διαθέσιμοι για υλικοτεχνική στήριξη.

Με την ανάμιξή τους στο Χωριό, οι γονείς και κηδεμόνες – και ιδιαίτερα οι μητέρες – γνωρίζονται μεταξύ τους και, σύντομα, δημιουργούν νέες φιλίες, οι οποίες διευρύνουν τα όρια της ζωής τους πέρα από το Χωριό. Οι μητέρες και άλλα μέλη της οικογένειας βρίσκονται για καφέ ή για από κοινού δραστηριότητες όπως για ψώνια. Καθοδηγούνται από τους εκπαιδευτές να ανακαλύψουν την δημόσια βιβλιοθήκη την οποία μπορούν να επισκεφτούν από μόνοι τους, όπως, επίσης και τη δημόσια παραλία. Το Χωριό έχει σχεδιαστεί με στόχο τις μη προνομιούχες περιοχές, και γι' αυτό τα κέντρα του υπηρετούν κυρίως οικογένειες-σε-κίνδυνο, ενθαρρύνοντας, επίσης, την κοινωνική ανάμιξη, καθώς η ποικιλομορφία των εμπειριών προωθεί την κοινωνική συνοχή και βοηθάει στο να αποφευχθεί η γκετοποίηση των συμμετεχόντων.

Την περίοδο της συγγραφής του παρόντος άρθρου, η πανδημία Covid-19 κατέστησε αναγκαίο να γίνουν αλλαγές στο τρόπο με τον οποίο τα Χωριά θα διεξάγουν τις δραστηριότητες με τις οικογένειες. Λειτουργούν διαδικτυακά, χρησιμοποιώντας και ατομικές και ομαδικές επαφές, ώστε να παρέχουν στήριξη, συμβουλές, και αναγνώσματα. Τα Χωριά έχουν, επίσης, μεριμνήσει ώστε να διατίθενται tablets στις οικογένειες που τα χρειάζονται, καθώς, επίσης, και βιβλία και μολύβια.

Το πρότυπο Χωριό: βασικά χαρακτηριστικά

- Καθολική, με βάση την περιοχή προσέγγιση
- Στρατηγικές ανοικτής πρόσβασης και πρόληψης για προβολή και συνέχιση του προγράμματος
- Κοινή συμμετοχή γονέων-κηδεμόνων και παιδιών από την γέννηση μέχρι την ηλικία των 6
- Εύκολα προσβάσιμοι χώροι με χρονοδιαγράμματα προσαρμοσμένα στις ανάγκες των γονέων και κηδεμόνων, και την εποχικότητα
- Τεκμηριωμένες δραστηριότητες για την ανάπτυξη του παιδιού και την σωστή ανταπόκριση από τους γονείς και κηδεμόνες
- Υποστήριξη στις δραστηριότητες από επαγγελματίες εκπαιδευτές
- Διατομεακή συνεργασία (υγεία, εκπαίδευση, κοινωνικές υπηρεσίες, βιβλιοθήκες) μέσα από κοινό σχεδιασμό, συστέγαση και κατάρτιση πολλαπλών επαγγελματικών κλάδων πολύ-επαγγελματική κατάρτιση
- Συμμετοχή όλων των φορέων της κοινότητας (δημόσιες υπηρεσίες, εμπορικοί, μη-κερδοσκοπικοί, θρησκευτικοί, κ.λπ..) στην αυτοδιάθεση,
- τις κοινές αξίες και την βιωσιμότητα
- Αξιολόγηση των επιπτώσεων με την μικτή μέθοδο

Το πρόγραμμα βοηθάει και στηρίζει τις οικογένειες – και επιδιώκει να διατηρηθεί το ενδιαφέρον τους και η συμμετοχή τους – μέσα από στρατηγικές που περιλαμβάνουν ευέλικτο επισκεπτήριο στο σπίτι τους, χρήση κοινωνικών δικτύων, και με την εμπλοκή του ευρύτερου δικτύου της κοινότητας.’

Αξιολόγηση των επιπτώσεων και προκαταρκτικά αποτελέσματα

Η αξιολόγηση των επιπτώσεων βασίζεται στο λογικό πλαίσιο του προγράμματος και στη θεωρία της αλλαγής. Για την εκτίμηση των αποτελεσμάτων, έχει υιοθετήσει την προσέγγιση μικτής μεθόδου που περιλαμβάνει μετρήσεις σχετικά με τη γνώση των γονέων και κηδεμόνων για την ανάπτυξη του παιδιού, την επίγνωσή τους σχετικά με τον ρόλο τους, το γονεϊκό άγχος, την γονεϊκή αυτοαποτελεσματικότητα και τις αλλαγές στο κατ' οίκον μαθησιακό περιβάλλον.

Εξετάζει, επίσης, τη διατήρηση των αλλαγών σαν δείκτη επίπτωσης στους γονείς-κηδεμόνες και τα παιδιά, και μελετάει την έκταση και τη λειτουργία των κοινοτικών δικτύων καθώς και την συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών και των οικογενειών με στόχο την αξιολόγηση των ευρύτερων επιπτώσεων.

Τα προκαταρκτικά δεδομένα στα δέκα κέντρα, μετά από κατά μέσο όρο δραστηριότητες 12 μηνών, δείχνουν ότι το πρόγραμμα περιέλαβε περισσότερα από 1600 παιδιά και 1400 γονείς και κηδεμόνες, συμβαδίζοντας με τους στόχους που αναμένεται να αυξηθούν σε 5000 και 4000 αντίστοιχα μέχρι το τέλος του τρίτου έτους. Αρκετές νέες συμφωνίες συνάφθηκαν μεταξύ των δημοσίων υπηρεσιών, των οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών και των μη-κερδοσκοπικών φορέων.

Η προκαταρκτική ανάλυση ενός δείγματος οικογενειών έδειξε ότι το 100% των γονέων και κηδεμόνων αισθάνονται ότι απέκτησαν περισσότερη επίγνωση των αναπτυξιακών αναγκών των παιδιών και μεγαλύτερη δύναμη στον ρόλο τους σαν γονείς-κηδεμόνες. σχεδόν όλες οι οικογένειες παρουσίασαν ή ενίσχυσαν δραστηριότητες όπως το διάβασμα, παιχνίδι και μουσική στην καθημερινότητά τους, και αισθάνονται ότι έχουν μεγαλύτερη υποστήριξη από τις υπηρεσίες και τις άλλες οικογένειες. Οι παρατηρήσεις που έγιναν από τους εκπαιδευτές του προγράμματος επιβεβαιώνουν ότι η συμμετοχή των γονέων και κηδεμόνων με τα παιδιά τους στις δραστηριότητες με επίκεντρο την ανάπτυξη, δεν προσφέρουν μόνον μαθήματα σωστής ανατροφής των παιδιών, αλλά είναι και ένας αποτελεσματικός τρόπος προώθησης των δεξιοτήτων αναφορικά με την ανταπόκριση των γονέων και κηδεμόνων στην σωστή ανατροφή των παιδιών (Cameiro et al., 2019) καθώς και ότι τα οφέλη ενδέχεται να είναι μεγαλύτερα για τις οικογένειες με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης (Eng.e et al., 2007).

Συμπερασματικά, το πρόγραμμα Χωριό ανταποκρίνεται σε μία ποικιλία αναγκών: για τα παιδιά, στην ανάγκη να απολαμβάνουν δραστηριότητες με τους γονείς-κηδεμόνες τους. για τους γονείς, στην ανάγκη να ανακαλύψουν τρόπους να περάσουν ποιοτικό χρόνο με τα παιδιά τους, να κάνουν φιλίες με άλλους γονείς και να αλληλοβοηθούνται. και για όλη την κοινότητα, στην ανάγκη να αισθάνεται ότι γίνεται κάτι νέο και με προοπτικές – ξεκινώντας από την βελτιωμένη κοινωνική συνοχή και την πιο εύρυθμη λειτουργία της ενδο-τομεακής συνεργασίας. Οι δραματικές επιπτώσεις της εκπαιδευτικής ένδειας στην πορεία της ζωής μπορούν να αντιμετωπιστούν, εάν συμμετέχει 'όλο το χωριό'.

ΠΗΓΕΣ/ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Barlow, J. and Coren, E. (2017). The effectiveness of parenting programs [Η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων γονεϊκής μέριμνας] : a review of Campbell reviews. *Research on Social Work Practice* 28: 99-102

2. Barlow, J., Smailagic, N., Ferriter, M., Bennett, C. and Jones, H. (2010). Group-based parent-training programmes for improving emotional and behavioural adjustment in children from birth to three years old. [Προγράμματα ομαδικής κατάρτισης γονέων για την βελτίωση της συναισθηματικής και συμπεριφορικής προσαρμογής στα παιδιά από την γέννηση μέχρι την ηλικία των τριών ετών]. *Cochrane Database of Systematic Reviews* 3: CD003680.
3. Black, M.M., Walker, S.P., Fernald, L.C.H., Andersen, C.T., DiGirolamo, A.M., Lu, C. et al (2017). Advancing Early Childhood Development: from Science to Scale 1-3. [Προώθηση της Ανάπτυξης της Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας: από την Επιστήμη μέχρι την Κλίμακα 1-3]. *The Lancet* 389: 77-118.
4. Bronfenbrenne, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by nature and design* [Οικολογία της Ανθρώπινης Ανάπτυξης: Πειράματα σε φυσικό περιβάλλον και σε σχέδια μελέτης]. Cambridge MA: Harvard University Press.
5. Carneiro, P., Galasso, E., Lopez Garcia, I., Bedregal, P. and Cordero, M. (2019). Parental Beliefs, Investments, and Child Development: Evidence from a large-scale experiment. [Γονεϊκές Πεποιθήσεις, Επενδύσεις, και Ανάπτυξη του Παιδιού: Στοιχεία από ένα πείραμα μεγάλης κλίμακας]. IZA Discussion paper No. 12506. Bonn: IZA.
6. Carr, C.E. and Wigram, T. (2009). Music therapy with children and adolescents in mainstream schools: a systematic review. [Μουσικοθεραπεία με παιδιά και εφήβους σε ένα κανονικό σχολείο: συστηματική ανασκόπηση]. *British Journal of Music Therapy* 23(1): 3-18.
7. Dowdall, N., Melendez-Torres, G.J., Murray, L., Gardner, F., Hartford, L., and Cooper, P.J. (2019). Shared picture book reading interventions for child language development: a systematic review and meta-analysis. [Παρεμβάσεις με από κοινού ανάγνωση εικονογραφημένου βιβλίου για την γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού: συστηματική ανασκόπηση και μετα-ανάλυση]. *Child Development*, 91(2): e383-99
8. Engle, P.L., Black, M.M., Behrman, J.R. Cabral de Mello, M., Gertler, P.J., Kaririri, L. et al. (2007). Strategies to avoid the loss of developmental potential in more than 200 million children in the developing world. [Στρατηγικές προς αποφυγή της απώλειας αναπτυξιακού δυναμικού σε περισσότερα από 200 εκατομμύρια παιδιά στον αναπτυσσόμενο κόσμο]. *The Lancet* 369(1557): 229-42..
9. Flaughnacco, E., Lopez, L., Terribili, C., Montico, M., Zoia, S. and Schön, D. (2015). Music training increases phonological awareness and reading skills in developmental dyslexia: a randomized control trial. [Η μουσική εκπαίδευση αυξάνει την φωνολογική επίγνωση και τις δεξιότητες ανάγνωσης στην αναπτυξιακή δυσλεξία: τυχαίοποιημένη δοκιμή ελέγχου] *PLoS One* 10(9): e0138715.
10. Flaughnacco, E., Lopez, L., Terribili, C., Montico, M., Zoia, S. and Schön, D. (2015). Music training increases phonological awareness and reading skills in developmental dyslexia: a randomized control trial. [Η μουσική εκπαίδευση αυξάνει την φωνολογική επίγνωση και τις δεξιότητες ανάγνωσης στην αναπτυξιακή δυσλεξία: τυχαίοποιημένη δοκιμή ελέγχου] *PLoS One* 10(9): e0138715.
11. Gomes, N.R., Costa Maia, E. and Van Deursen Varga, I. (2018). The benefits of play for children's health: a systematic review. [Τα οφέλη του παιχνιδιού στην υγεία του παιδιού: συστηματική ανασκόπηση]. *Arquivos de Ciências de SAÚDE* 25(2): 47-51.
12. Law, J., Charlton, J., McKean, C. Beyer, F., Fernandez-Garcia, C., Mashayekhi, A. and Rush, R. (2019). Parent-child Reading to Improve Language Development and School Readiness: A systematic review and meta-analysis (Final Report). [Ανάγνωση Γονέα-Παιδιού για Βελτίωση Γλωσσικής Ανάπτυξης και Σχολικής Ετοιμότητας: Συστηματική ανασκόπηση και μετα-ανάλυση (Τελική Έκθεση)], Newcastle: Newcastle University.

13. Marmot, M. (2005). Social determinants of health inequalities. [Καθοριστικοί κοινωνικοί παράγοντες για την ανισότητα στον τομέα υγείας]. *The Lancet* 365: 1099-104.
14. Mihelic, M., Morawska, A. and Filus, A. (2017). Effects of early parenting interventions on parents and infants: a meta-analytic review. [Επιδράσεις πρώιμων παρεμβάσεων γονεϊκής φροντίδας στους γονείς και στα βρέφη]. *Journal of Child and Family Studies* 26(6): 1507-26.
15. Murray, L., De Pascalis, L., Tomlinson, M., Vally, Z., Dadomo, H., MacLachlan, B. et al. (2016). Randomized controlled trial of a book-sharing intervention in a deprived South African community: effects on carer-infant interactions, and their relation to infant cognitive and socioemotional outcome. [Τυχαιοποιημένη ελεγχόμενη δοκιμή της παρέμβασης με από κοινού ανάγνωση σε μία υποβαθμισμένη Νοτιοαφρικάνικη κοινότητα: επιπτώσεις στην αλληλεπίδραση μεταξύ γονέα / φροντιστή και βρεφών, και η σχέση τους με το βρεφικό γνωσιακό και κοινωνικό-συναισθηματικό αποτέλεσμα]. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 57(12): 1370-9.
16. Rodrigues, M.V., Kaneko, M., BERMÚDE, C., Lombardi, J., Fisher, S. and Berelowitz, D. (2019). Scaling up Place-based Strategies to Strengthen Community Early Childhood Systems. [Κλιμάκωση των Στρατηγικών με βάση τον Τόπο για Ενίσχυση των Κοινοτικών Συστημάτων Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας]. *Spring Impact*. [Available at: <https://www.springimpact.org/wp-content/uploads/2019/12/Scaling-up-place-based-strategies-Des2019-FINAL-WEB.pdf> (accessed May 2020)]. Save the Children Italia. [Ιταλία Σώστε τα Παιδιά] (2014).
17. La Lampada di Aladino. [Το Λυχνάρι του Αλαντίν]. Rome: Save the Children Italia [Ρώμη: Ιταλία Σώστε τα Παιδιά]. Onlus. Available at: <https://s3.savethechildren.it/public/files/uploads/-pubblicazioni/la-lampada-di-aladino.pdf> (accessed May 2020).
18. UNESCO. (2020). Reaching the marginalized. [Προσεγγίζοντας τους περιθωριοποιημένους]. EFA Global Monitoring Report 2010. Paris: UNESCO/Oxford University Press. Available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186606> (accessed May 2020).
19. Vally, Z., Murray, L., Tolinson, M. and Cooper, P.J. (2015). The impact of dialogic book-sharing training on infant language and attention: a randomized controlled trial in a deprived South African community. [Ο αντίκτυπος της εκπαίδευσης στην διαλογική από κοινού ανάγνωση στην βρεφική γλώσσα και προσοχή: μία τυχαιοποιημένη ελεγχόμενη δοκιμή σε μία υποβαθμισμένη Νοτιοαφρικάνικη κοινότητα] *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 56: 865-73.
20. Walker, S.P., Wachs, T.D., Grantham-McGregor, S., Black, M.M., Nelson, C.A, et al. (2011). Inequality in early childhood: risk and protective factors for early child development 1-2. [Ανισότητα στην πρώιμη παιδική ηλικία: κίνδυνοι και προστατευτικοί παράγοντες στην ανάπτυξη της πρώιμης παιδικής ηλικίας 1-2]. *The Lancet* 378: 1325-53.
21. World Health Organization, Unicef and World Bank. (2018). Nurturing Care for Early Childhood Development: A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. [Φροντίδα Ανατροφής στην Ανάπτυξη της Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας: Πλαίσιο βοήθειας προς τα παιδιά για να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν ώστε να καταστούν υγιείς και ανθρώπινο δυναμικό]. Geneva: WHO. Available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272603/9789241514064-enl.pdf?ua_1 (accessed May 2020).

22. World Health Organization. (2020). Improving Early Childhood Development: WHO Guideline. [Βελτιώνοντας την Ανάπτυξη της Πρώιμης Παιδικής Ηλικίας: Κατευθυντήριες γραμμές ΠΟΥ]. Geneva: WHO. Available at: [https://www.who.int/maternal-child-adolescent/child/Improving Early Childhood Development WHO Guideline Summary.pdf](https://www.who.int/maternal-child-adolescent/child/Improving-Early-Childhood-Development-WHO-Guideline-Summary.pdf) (accessed September 2020).

Το άρθρο υπάρχει στο διαδίκτυο στη διεύθυνση: earlychildhoodmatters.online/2020-19eadap.gr/new/wp-content/uploads/2021/02/programma_chorio.pdf

Η μετάφραση του παρόντος άρθρου 'Δημιουργία Συστημάτων Προσχολικής Ηλικίας' στα Ελληνικά είναι προϊόν της από κοινού πρωτοβουλίας των Bernard van Leer Foundation και International Step by Step Association (ISSA), σε συνεργασία με το μέλος ISSA Εταιρία για Ανάπτυξη και τη Δημιουργική Απασχόληση των Παιδιών (ΕΑΔΑΠ).

** Όλες οι παραπομπές εμφανίζονται στον Πίνακα Βιβλιογραφικών Αναφορών στο τέλος του παρόντος άρθρου.*